

ΓΕΩΡΓ. Μ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ

ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟΕΙΔΩΛΟ ΤΗΣ
ΝΕΩΤΕΡΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΕΧΕΙ ΚΑΤΑΔΕΙΞΕΙ
ΑΝΕΠΙΤΡΕΠΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΗΝ
ΕΩΣ ΤΩΡΑ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ**

ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟΕΙΔΩΛΟ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΕΧΕΙ ΚΑΤΑΔΕΙΞΕΙ ΑΝΕΠΙΤΡΕΠΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΗΝ ΕΩΣ ΤΩΡΑ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ(*)

Ἡ ἀλματώδης πρόοδος πού συντελέσθηκε στίς τελευταῖες δεκαετίες στόν τομέα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θά περίμενε κανεῖς ὅτι θά ἀνοίγε νέους εὐρύτους ὀρίζοντες καί στή σφαῖρα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Καί ὅτι οἱ νέοι αὐτοί εὐρύτατοι ὀρίζοντες στή σφαῖρα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης θά κατέληγαν νά ἀποδεσμεύσουν τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀπό τήν ἀποκλειστική του προσήλωσι στόν μικροσκοπικό τοῦτο κόκκο ἀμμου τῆς θεϊκῆς ἀμμογυαλιᾶς (ὅπου ἡ Μοῖρα ἔχει τάξει τὸ δικό μας βιολογικό εἶδος σέ μιὰ διαβίωση χιλιάδων αἰῶνων: ὅση πρόκειται νά εἶναι ἡ ἀνθρώπινη διάρκεια μέσα στή ροή τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου) καί θά κατέληγαν ἔτσι νά διαμορφώσουν μιὰ νέα ἄποψη στήν θεώρηση τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς. Μιὰ νέα ἄποψη, ἀπό ἄλλη ὀπτική γωνία, ὑπὸ εὐρύτερο δηλαδή πρῖσμα, σέ τρόπο πού ὁ φιλοσοφικός στοχασμός νά βρίσκεται περισσότερο σ' ἐπαφή μέ τή νέα πραγματικότητα τῆς ζωῆς καί τοῦ κόσμου, ἔτσι ὅπως οἱ θετικῆς ἐπιστῆμες μᾶς τήν ἀποκαλύπτουν αὐτήν τήν τελευταία ἀπ' τὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰ. καί πέρα.

Ὅμως αὐτὸ δέν ἔγινε. Ὁ φιλοσοφικός στοχασμός κι ἡ κοσμολογική θεώρηση δέν ἔχουν ἀκολουθήσει ἔως τὰ σήμερα αὐτὴ τήν ὁδὸ τῆς ἀληθινῆς, τῆς γνήσιας παγκοσμιότητος, μολονότι ἡ προσφιλές στίς φυσικῆς ἐπιστῆμες μέθοδος τῆς θετικῆς ἔρευνας ἔχει ἀνοίξει αὐτόν τὸ δρόμο ἀπὸ δεκάδες χρόνια τώρα, μέσα στίς ἀπέραντες ἐκτάσεις τοῦ κοσμικοῦ χώρου. Τὰ σύγχρονα ρεύματα φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀκολουθοῦν ἐντούτοις τήν πεπατημένη, τήν ὁδὸ δηλαδή ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικό πνεῦμα κι' ἔχει καταστῆ παραδοσιακὴ στή δυτικὴ διανόηση μέσω τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης.

Ὁλόκληρη ἡ οὐμανιστικὴ παράδοση, ἡ θρησκευτικὴ διδαχὴ, τὸ ἑλληνορωμαϊκὸ πνεῦμα, ἡ Ἀναγέννηση κι ἡ Δύση τοῦ 17ου καί τοῦ 18ου καί τοῦ

(*) Δύο ἀνακοινώσεις (25 Ἰανουαρ. καί 31 Μαρτ. 1975) στήν ὑπὸ τήν προεδρία (τότε) τοῦ καθηγητοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Κωνστ. Τσάτσου «Ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ Ἐταιρεία» (νῦν Πρόεδρος ὁ κ. Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλος).

19ου αιώνα είχε κληροδοτήσει στη δική τους διάνοξη την πίστη, την ακράδαντη πεποίθηση ότι ο άνθρωπος είναι το πνευματικό κέντρο του σύμπαντος. Κι έτσι και σήμερα η φιλοσοφία μας έχει μείνει αθεράπευτα έως τα τώρα έγωκεντρική: ανθρωπομορφική δηλαδή και γεωκεντρική. Και ως τα σήμερα ακόμη δίνει το πνευματικό «κέντρο βάρους» στη δική μας γη και στη δική μας ανθρωπότητα. Δεν έχει ακόμη ατενίσει πέρα μακριά γύρω μας στους άπειρους ορίζοντες, τους όποιους οι θετικές επιστήμες μας έχουν ήδη ανοίξει και μας τους δείχνουν, για να στοχασθώ μήπως υπάρχουν κάπου εκεί στα φωτόσπαρτα πελάγη του κοσμικού χώρου μυριάδες και μυριάδες γένη διαφορετικών κάθε φορά βιολογικών ειδών, μερικά των οποίων τελούνε ίσως υψηλότερα απ' τη δική μας βαθμίδα. Ύψηλότερα σε νοητική ισχύ, σε πλούτο συναισθηματικό, σε γνωστικές δυναμικότητες, σε κεραίες συλλήψεως, εν γένει σε ποικίλες εκδηλώσεις πνευματικής ζωής.

Η κοσμολογική θεώρηση δεν έχει ακόμα -ουσιαστικά- υψώσει το βλέμμα απ' τη μικροσκοπική μας σφαίρα. Κι' έτσι: όταν π.χ. οι εγγελιοί με υπερηφάνεια διεκήρυσσαν έως τα τέλη ακόμα του 19ου ότι το πνεύμα είναι το μόνο που θεωρεί και στοχάζεται, έννοοσαν αποκλειστικά το πνεύμα του δικού μας βιολογικού είδους. «Είναι το μόνο, έλεγαν, που θεωρεί και στοχάζεται, έχοντας για αντικείμενα θεωρήσεως ολόκληρο το σύμπαν και τον ίδιο τον εαυτό του» (στὸν τομέα τῆς ἐσωστρεφοῦς διανόησης αὐτὸν τὸν τελευταῖο). «Κάθετι ἄλλο στους κόσμους του Ὑπαρκτοῦ, έλεγαν, κάθετι ἄλλο, είτε ἐμψυχο είτε ἄψυχο, εἶναι πάντοτε ἀντικείμενο θεωρήσεως, κανένα δὲν εἶναι ὑποκείμενο». Ποτέ ο 19ος αἰώνας, ἀκόμα κι' ὡς τὶς τελευταῖες του δεκαετίες, ποτέ δὲν εἶχε διερωτηθῆ μήπως εἶναι ἀπαράδεκτα ἀνθρωποκεντρικὴ αὐτὴ ἡ ἐκδοχὴ, ποτέ δηλαδή δὲν εἶχε αἰσθανθῆ τὴν ἀνάγκη νὰ προσθέσει ὅτι «οἱ παραπάνω σύλλογισμοὶ ἰσχύουν φυσικὰ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι περιορίζουμε τὴν παρατήρησή μας μόνο στὰ πλαίσια πνευματικῶν βίου πάνω στὴ μικρὴ τούτη σφαῖρα τοῦ ἡμιόλου, τὴ δικὴ μας, πάνω στὸ δικό μας μονάχα πλανήτη».

Ἀνάλογη παρατήρηση γιὰ τὴν ἐπικράτηση μιᾶς στενᾶ ἀνθρωπομορφικῆς νοοτροπίας ἰσχύει ὄχι μόνο γιὰ τὸν 19ο αἰώνα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν δικό μας τὸν 20ό. Τὰ κυριαρχοῦντα καὶ θεωρούμενα ὡς νεωτερίζοντα φιλοσοφικὰ ρεύματα, καὶ τώρα ἀκόμα ἔχουν αὐτὴ τὴν ἀνθρωποκεντρικὴ σφραγίδα τρόπου στοχασμοῦ: Ὅταν ὁ Μαρτίνος Heidegger π.χ. λέγει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνο ὄν πού ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ κατανοῇ τὸ Sein (τὸ εἶναι), δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ προσθέσει ὅτι «διατυπώνω αὐτὴ τὴ σκέψη μὲ τὴν προϋπόθεση φυσικὰ ὅτι περιορίζει κανεὶς τὴν παρατήρησή του στὰ πλαίσια πνευματικῶν βίου πάνω στὴ μικρὴ τούτη σφαῖρα τοῦ ἡμιόλου, τὴ δικὴ μας, πάνω στὸ δικό μας μονάχα πλανήτη».

Κι' ἀκόμη στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα, ὅταν ὁ Windelband κι ὁ Rickert κι οἱ ἄλλοι νεοκαντιανοὶ ἐκπρόσωποι τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀξιών κι ὁ κάπως μεταγενέστερος Ἐδουάρδος Spranger, ὅταν έλεγαν ὅτι ὁλόκληρος ὁ κόσμος τοῦ

άντικειμενικοῦ πνεύματος, τὸ σύνολο δηλαδή τῶν πολιτιστικῶν ἀξιών στὸν τομέα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ὅτι εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου, πο-
 τέ τους δὲν εἶχαν αἰσθανθῆ τὴν ἀνάγκη νὰ κάνουν τὴ διάκριση σὲ κάθε εἰδικό-
 τερη σφαῖρα πολιτισμοῦ, ἀναμεταξὺ ἀφ' ἑνὸς τῶν ἱστορικῶν πραγματοποιή-
 σεων καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἀντίστοιχης πολιτιστικῆς ἀξίας σὰν ἰθυτηρίου ἰδεώ-
 δους. Ἐλεγαν μὲ γενικότατη σύλληψη φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ μὲ γενικό-
 τατη ἐπίσης λεκτικὴ ἔκφραση ὅτι ὁ πολιτισμὸς ὁλόκληρος εἶναι προβολὴ τοῦ
 ἀνθρώπινου πνεύματος στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. «Εἶναι πνεῦμα ἐκπορευόμενο
 ἐκ τοῦ πνεύματός μας», ἔλεγαν χρησιμοποιώντας σ' αὐτὴ τὴ φράση τὸν ὄρο
 «πνεῦμα» τὴν πρώτη φορά μὲ νόημα ἀντικειμενικὸ -δηλ. πολιτισμὸς- καὶ τὴ
 δευτέρη φορά («ἐκ τοῦ πνεύματός μας») μὲ νόημα ὑποκειμενικὸ, νοώντας δη-
 λαδὴ στὴ δευτέρη αὐτὴ φορά τὸ δημιουργικὸ τοῦ πολιτισμοῦ ἀ ν θ ρ ῶ π ι ν ο
 πνεῦμα.

Ἐνα ἄλλο ὅμως φλογερὸ ἀναρώτημα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ δὲν
 τοὺς εἶχε καθόλου ἀπασχολήσει, δὲν τοὺς εἶχε ἔλθει καθόλου στὴ σκέψη. Τὸ
 ἀναρώτημα ποὺ τελεῖ σὲ συνάρτηση μὲ τὴ διάκριση ἀναμεταξὺ τῶν ἱστορικῶς
 πραγματοποιηθέντων ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἀντίστοιχης πολιτιστικῆς ἀ-
 ξίας αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν σὰν ἰθυτηρίου ἰδεώδους. Δηλαδή (ἂν πάρουμε τὸν το-
 μέα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας): Τὸ ὅτι εἶναι ἔργα ἀνθρώπων τὰ συγκε-
 κριμένα μεγάλα ἔργα, τὰ ἱστορικῶς πραγματοποιηθέντα, π.χ. τὸ σύμπλεγμα τοῦ
 Λαοκόοντος, ἢ ἡ Pietà τοῦ Michelangelo, αὐτὸ τὸ γνωρίζουμε: περὶ αὐτοῦ δὲν
 ὑπάρχει δευτέρη γνώμη. Ἄν γίνει ὅμως ἡ πένθιμη ὑπόθεση πὼς ἀπὸ μία μοι-
 ραία σύμπτωση οὐράνιων φαινομένων, ὁ πλανήτης τοῦτος εἶχε ἀνάψει καὶ
 κατὰ ἀπὸ μιά του σύγκρουση π.χ. μὲ κολοσσιαῖο μετεωρίτη, πρὶν προλάβει ν'
 ἀναπτυχθῆ πάνω του ἡ ζωὴ, τί θὰ εἶχε χάσει ὁ πολιτισμὸς στὴν παγκοσμιότη-
 τά του; Θὰ ἦταν ἀνύπαρκτες οἱ αἰσθητικὲς ἀξίες (αὐτὲς καθ' αὐτὲς) σὰν ἰθυ-
 τηριο ἰδεῶδες; Θὰ ἦταν ἀνύπαρκτο αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ νόημα τοῦ ὠραίου
 στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία; Ἡ ἀπλῶς δὲ θὰ εἶχε λάχει ἱστορικὴ πραγμά-
 τωση στὰ συγκεκριμένα μεγάλα ἔργα τὰ δικά μας, γιὰ τὰ ὁποῖα τόσο εἴμαστε
 σὰν ἄνθρωποι ὑπερήφανοι, τὰ ὁποῖα δηλαδή εἶναι ἀνθρώπινα δημιουργήματα
 καὶ ἀποτελοῦνε, ὡς ὑλοποίηση αἰσθητικῶν ἀξιών, τὸ καύχημα τοῦ πολιτισμοῦ
 μας;

Κάτι ἀνάλογο καὶ μὲ τὸν τομέα τῆς θρησκευτικότητας. Ἄν ἡ παραπάνω
 ὑποθετικὴ καταστροφὴ εἶχε γίνει -ἀπὸ μιά τυχαία σύμπτωση οὐράνιων
 φαινομένων- πρὶν προλάβει ν' ἀναπτυχθῆ ἡ ζωὴ στὸν πλανήτη μας, τί θὰ εἶχε
 χάσει ὁ πολιτισμὸς στὴν παγκοσμιότητά του; Τί θὰ ἦταν σήμερα ἀνύπαρκτο;
 Τὸ συναίσθημα τῆς θρησκευτικότητας, αὐτὸ καθ' αὐτό, ἢ θρησκευτικότης σὰν
 ἰθυτηριο ἰδεῶδες, ἢ θερμὴ αὐτὴ συναισθηματικὴ ἔλξη πρὸς ἀνώτερες δυνά-
 μεις, ἢ ψυχικὴ αὐτὴ παρόρμηση γιὰ τὴ λατρεία τοῦ «Ἁγίου», θὰ ἦταν ἀνύ-
 παρκτη καὶ κείνη αὐτὴ καθ' αὐτήν; Ἡ ἀπλῶς στίς ἐπὶ μέρος θετικὲς θρη-
 σκεῖες -στὸν βουδισμό, στὸν χριστιανισμό κλπ.- δὲν θὰ εἶχε λάχει ἀπ' τὴ Μοῖ-

ρα ή τύχη τής γνωστής Ιστορικῆς πραγματώσεως; Μὲ ἄλλα λόγια δημιούργημα τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν εἶναι ἀπλῶς οἱ Ιστορικῶς πραγματοποιηθεῖσες θετικὲς ἐπὶ μέρους θρησκείες ἢ κι αὐτὸ ἀκόμα τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα, σὰν ἰθυστήριον ἰδεῶδες, ἢ «ἐμφυτὴ» δηλαδὴ στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ «θρησκευτικὴ λειτουργία» στὴν ὁποία σὲ τελευταία ἀνάλυση ὀφείλονται ἢ γένεση κι ἢ διάπλαση κι ἢ ἀνάπτυξη κι ἢ ἰδιόμορφη ἐσωτερικὴ δομὴ τῆς καθεμιανῆς θετικῆς θρησκείας; (Ἰερά ἱστορία, δόγματα, τύποι λατρείας κλπ.).

Κάτι ἀνάλογο καὶ μὲ τὸν τομέα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Ἄν ὑποθεθεῖ ὅτι ἡ περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος βιβλικὴ καταστροφή εἶχε συντελεσθῆ πρὶν προλάβῃ ν' ἀναπτυχθῆ ἡ ζωὴ στὸν πλανήτη μας, τί θὰ εἶχε χάσει ὁ πολιτισμὸς στὴν παγκοσμιότητά του; Τί θὰ ἦταν ἀνύπαρκτο σήμερα; Ἡ διάκριση ἀναμεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ αὐτὴ καθ' αὐτὴ, ὁ λεγόμενος δηλαδὴ ἠθικὸς κανόνας σὰν ἰθυστήριον ἰδεῶδες θὰ ἦτανε κι αὐτὸς ἀνύπαρκτος, ἢ μήπως ἀπλῶς τὰ ἱστορικῶς πραγματοποιηθέντα μεγάλα συναφῆ κηρύγματα, ὅπως π.χ. ἡ ἠθικὴ διδασχὴ τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ Κομφούκιου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων ἠθικοδιδασκάλων τοῦ γένους μας, μόνον αὐτά, δὲν θὰ εἶχανε κἄν ἀναφανῆ; Μὲ ἄλλα λόγια δημιούργημα τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν καὶ τῶν ἀντίστοιχων ὑψηλοῦ ἐπιπέδου παραστημάτων τῶν μεγάλων ἠθικοδιδασκάλων τοῦ γένους μας εἶναι κι αὐτὴ ἀκόμη ἡ διάκριση ἀναμεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ, κι αὐτὸς ἀκόμα ὁ ἠθικὸς κανόνας σὰν σύλληψη, σὰν νόημα, σὰν ἰθυστήριον ἰδεῶδες, ἢ μήπως τὸ ἀντίθετο, δημιούργημα ἀνθρώπινο εἶναι μόνον τὰ ἱστορικῶς πραγματοποιηθέντα μεγάλα ἠθικὰ κηρύγματα; Καὶ τὸ ἄλλο συναφὲς φλογερὸ ἀναρώτημα στὸν ἴδιο τομέα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν: Τὸ κήρυγμα γιὰ τὴ διάκριση ἀναμεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ, ὁ ἠθικὸς κανόνας σὰν σύλληψη τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, τὸ ἰδανικὸ γιὰ τὴν ἠθικὴ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι φτιαχτὰ ἀνθρώπινα ἔργα, τεχνητὰ, ἀνθρώπινης κατασκευῆς, καμωμένα γιὰ λόγους μιᾶς ἀνώτερης σκοπιμότητας, γιὰ νὰ καταπολεμοῦνται τὰ ἐνστικτικὰ καὶ τὰ ὀρμέφυτα, τὰ ἐκ καταβολῆς ἐδρεῦοντα στὴν ἀνθρώπινη ψυχοσύνθεση ἀπὸ τοὺς καιροὺς τῶν πρωτογόνων καὶ γιὰ νὰ εἶναι ἐφικτὴ μιὰ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρωπινώτερη μορφή συλλογικῆς ζωῆς στὸν κοινωνικὸ βίον, ἢ μήπως τὸ ἀντίθετο, ἔχουν ἓνα ἐξαίσιον ὀντολογικὸ Ἄντικρουσμα κάπου Ἄλλου, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴ δική μας γῆ κι ἀπ' τὸ βιολογικὸ εἶδος ποὺ τὴν κατοικεῖ, ἓνα ἐξαίσιον ὀντολογικὸ Ἄντικρουσμα, ποὺ δὲν θὰ ἐθίγετο στὸ παραμικρὸ κι ἂν ἀκόμα δὲν εἶχε καθόλου ὑπάρξει τὸ ἀνθρώπινο γένος στὸν δικὸ μας πλανήτη;

Ἄν δοθεῖ καταφατικὴ ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖον φλογερὸ ἀναρώτημα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, τότε, μὲ τὰ δεδομένα τῶν ἀπέραντων ὀριζόντων ποὺ ἔχουνε ἀνοίξει μέσα στὰ εὐρύτατα πλαίσια τοῦ κοσμικοῦ χώρου οἱ τελευταῖες ἀνακαλύψεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἢ θρησκευτικότητος σὰν ψυχικὴ παρόρμηση, ἢ διάκριση ἀναμεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ, ὁ ἐν γένει ἠθικὸς κανόνας, οἱ αἰσθητικὲς ἀξίες στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ὅλα αὐτὰ τὰ ὑψηλῆς στάθμης

ιθυντήρια ιδεώδη, έχουνε κι άλλου τις ιστορικές των πραγματοποιήσεις, άλλου, έξω απ' τή δική μας γή, έξω απ' τή δική μας ανθρωπότητα, ανεξάρτητα απ' τὸ δικό μας βιολογικό είδος. Τis έχουνε κι άλλου συντελέσει τις δικές των ιστορικές πραγματοποιήσεις. Κι άλλου πάλι τις είχανε και στὸ παρελθόν, στὸ μακρινὸ παρελθόν, πρὶν ἀναφανεί ἡ ζωὴ στὸν δικό μας πλανήτη. Καὶ θὰ τις έχουνε και στὸ μέλλον, δταν θάχη πάψει νὰ ὑπάρχει ζωὴ στὴ δική μας σφαῖρα.

Σὲ ἀποστάσεις χρονικὲς τεράστιες κάποτε καὶ σὲ ἀποστάσεις κοσμικοῦ χώρου κυριολεκτικὰ ἀστρονομικὲς, ὁ κόσμος τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς στοὺς ὑψηλότερους τομεῖς του, ἐμφανίζει μιὰν παγκοσμιότητα, γιὰ τὴν ὁποῖαν δὲν είχανε ἰδέα οἱ παλαιότερες ἐποχὲς τῆς γεωκεντρικῆς κι ἀνθρωποκεντρικῆς νοοτροπίας. Ἄλλὰ γιὰ νὰ μπορέσει νὰ συλλάβει ὁ φιλόσοφος αὐτὴ τὴν παγκοσμιότητα στὸν κόσμον τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος πρέπει νὰ ἔχει πρῶτα τὴν ἰκανότητα νὰ ἀπαντήσει ἀρνητικὰ στὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι ἢ ὄχι ἀπλᾶ ἀνθρώπινα κατασκευάσματα ὁ ἠθικὸς κανόνας, ἡ θρησκευτικότης, οἱ ὑψηλὲς αἰσθητικὲς ἀξίες κι ἐν γένει ὅλα τὰ ὑψηλῆς στάθμης ἰθυντήρια ιδεώδη.

Ἡ θέση τὴν ὁποία ὑποστηρίζουμε μοιάζει ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι διαπνέεται ἀπὸ μία τάση πρὸς τὸ «Ὑπερβατικό». Πολὺ λίγο συμπορεύεται μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ δικοῦ μας αἰῶνα, πού τοὺς χαρακτηρίζει μιὰ θετικότερη νοοτροπία στὸν τομέα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ θέση καταδεικνύεται πολὺ λιγότερο ὑπερβατικὴ, ἂν ἤθελε κανεὶς φιλοσοφήσει σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τῶν τελευταίων ἀνακαλύψεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν -κι ἰδίως τῆς ἀστροφυσικῆς- κι ἂν ἤθελε ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τις παρωπίδες μιᾶς γεωκεντρικῆς κι ἀνθρωποκεντρικῆς θεωρήσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

Στοὺς καιροὺς τῆς πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συναντήσει τὸ νόημα τοῦ «αἰώνιου προτύπου», τῆς ἰδέας, τοῦ ἀρχέτυπου, μέσα στὸν κόσμον τῶν ιδεῶν, τὴ σύλληψη γιὰ τὴ μεταφυσικὴ παλιννόστηση. Κι αὐτὴ ὁμῶς διαφέρει σημαντικὰ ἀπ' τὴ δική μας θέση ὅτι οἱ ὑψηλὲς ἀξίες πολιτισμοῦ καὶ τὰ ἰθυντήρια ιδεώδη έχουνε κάπου Ἄλλου, ἔξω ἀπ' τὸ δικό μας περιβάλλον ζωῆς, ἔνα ἐξαίσιον ὄντολογικὸ Ἄντικρυσμα. Κάτι δηλαδὴ ὄντολογικὰ Ἄληθινὸ, Ὑπαρκτό, πού δὲν μποροῦν ὁμῶς νὰ Τὸ προσπελάσουν οἱ νοητικὲς κεραίες τοῦ δικοῦ μας βιολογικοῦ εἴδους καὶ πολὺ ὀλιγώτερο μπορεῖ νὰ Τὸ ἐρμηνεύσει ἡ νοητικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρώπου κι ἡ σύνολη ὀρθολογικὴ του ὀργάνωση, ὅπως τοῦ εἶναι δοσμένη ἀπ' τὴ Μοῖρα ἐκ καταβολῆς.

Ὑστερ' ἀπ' τὰ κυριαρχήσαντα ρεύματα φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ 19ου καὶ τοῦ δικοῦ μας τοῦ 20οῦ, ὅστερ' ἀπ' τὴν ὑπερτιμημένη ἀξιολόγηση τῆς θετικῆς παρατήρησης τῆς γύρω κοινωνικῆς πραγματικότητας τοῦ Αὔγουστου Comte, ὅστερ' ἀπ' τὴν ἐκδοχὴ του γιὰ τὸ τρίτο στάδιο -τὸ βασισμένον στὴν πραγματιστικὴ θεώρηση, μετὰ ἀπ' τὴ θεολογικὴ χρονικὴ περίοδο καὶ ἀπ' τὴν

ύστερώτερη εποχή τῆς μεταφυσικῆς πίστεως- ὕστερ' ἀπ' τοὺς ἐγγελιανούς καὶ τοὺς ἄλλους νεοκαντιανούς τοῦ 19ου, ὕστερ' ἀπ' τοὺς ὑπαρξιστῆς τοῦ 20οῦ, καιρὸς τώρα ν' ἀκουσθεῖ κι ἕνα φιλοσοφικὸ κήρυγμα διαφορετικὸ, βασισμένο στοὺς ἀπέραντους ὀρίζοντες βιολογικῆς ὑπάρξεως καὶ πλειονότητος κατοικουμένων κόσμων, στοὺς ἀπέραντους ὀρίζοντες ποὺ ἔχουν ἀνοίξει στὴν κοσμολογικὴ θεώρηση οἱ τελευταῖες ἀνακαλύψεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, μὲ τὸ ἀπίστευτο γιὰ παλαιότερες ἐποχὲς εὖρος κοσμικοῦ χώρου. Καὶ τὸ νέο αὐτὸ φιλοσοφικὸ κήρυγμα, μὲ τὸ κεντρικὸ σύνθημα «ἀπαλλαγῆτε ἀπ' τὶς παρωπίδες τῆς ὥς τὰ τώρα γεωκεντρικῆς κι ἀνθρωποκεντρικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς», τὸ νέο αὐτὸ φιλοσοφικὸ κήρυγμα εἶναι συντονισμένο μὲ τὶς ὡς ἄνω τελευταῖες ἀνακαλύψεις τῆς φυσικῆς.

Ὁ τομέας τῆς οὐράνιας μηχανικῆς εἶχε εὑρεῖ τὸν Κοπέρνικο τοῦ πρὶν πεντακόσια ὀλόκληρα χρόνια. Καιρὸς τώρα κι οἱ δικοὶ μας τομεῖς τοῦ ἐπιστητοῦ νὰ ἀναζητοῦνε τὸν δικὸ τους Κοπέρνικο: Οἱ τομεῖς τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς κοσμολογικῆς θεώρησης. Καὶ πραγματικά, μονάχα στὸν τομέα τῆς οὐράνιας μηχανικῆς μπορέσαμε ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι νὰ εἴμαστε ἐνσυνείδητα κοπερνίκαιοι. Στὴ σφαῖρα τῆς φιλοσοφίας ἔχουμε ἀκόμα μείνει ἀθεράπευτα πτολεμαϊκοί: «γεωκεντρικοί» δηλαδὴ κι «ἀνθρωποκεντρικοί».

Διατυπῶν αὐτὲς τὶς σκέψεις, στηριζόμενος στὴν πεποίθησι ὅτι θάρθῃ μιὰ μέρα, σὲ μακρινὰ μελλοντικὰ χρόνια, ποὺ ἡ ἐπιστῆμη τῆς διαστημικῆς ἐποχῆς, τοῦ καιροῦ τῶν μακρινῶν ἀπογόνων τῆς τωρινῆς μας γενεᾶς, θὰ μᾶς δεῖξει πιὸ φανερά -μὲ τὴ θετικὴ μέθοδο ποὺ πάντα ἀρέσκονται νὰ χρησιμοποιοῦνε οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες- αὐτὴν τὴν παγκοσμιότητα στὸν τομέα τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Τότε ἡ ὄλη νοοτροπία στὴ σφαῖρα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς κοσμολογικῆς θεώρησης θὰ ἔχη ἀλλάξει ριζικά. Δὲν θὰ ξεκινᾷ πιά ἡ φιλοσοφικὴ θεώρηση ἀπ' τὸ δικὸ μας βιολογικὸ εἶδος κι ἀπ' τὶς δικῆς μας γνωστικὲς δυναμικότητες, σ' ἄ ν ἄ π ὀ μ ι ἄ ἄ δ ι α μ φ ι σ β ῆ τ η τ η β ἄ σ η . Κι ἴσως βρεθῇ κάποιος τότε, στὰ μακρινὰ κείνα μελλοντικὰ χρόνια, νὰ θυμηθεῖ καὶ νὰ πεῖ: «Ἄπ' ὅσα θυμοῦμαι ἀπ' τὶς μελέτες μου τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, κάποια νεότευκτη τότε ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ ἐταιρία, κ ἄ τ ι σ χ ε τ ι κ ὸ μ ἔ δ σ α γ ν ω ρ ῖ ζ ο υ μ ε ε ἶ χ ε π ρ ο ε ἰ π ε ι . Κ ἄ π ο ι ε ς σ χ ε τ ι κ ῆ ς σ κ ἔ ψ ε ι ς ε ἶ χ ε κ αὶ κ ε ἰ ν ῆ διατυπώσει, πρὶν ἀπὸ ὀλόκληρους αἰῶνες, καὶ μάλιστα κάτω ἀπ' τὴ σκιά τοῦ ἴδιου ἐκείνου ἱεροῦ Βράχου, ποὺ εἶχε ἰδῆ γύρω στοὺς πρόποδες τοῦ -τετρακόσια χρόνια πρὸ Χριστοῦ- τῆς γένεσῃ τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν συστημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος». Κάτι ἀνάλογο δηλαδὴ μὲ δ,τι συνέβη στὸν τομέα τῆς οὐράνιας μηχανικῆς. Ὅταν τὸ Κοπερνίκαιο σύστημα ἐπεκράτησε, πολλοὶ ἑλληνολάτρεις ἱστορικοὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν θυμῆθησαν κι εἶπαν: Μὰ τὰ εἶχε προεἰπεῖ ὀλα αὐτὰ ὁ Ἄριστάρχος ὁ Σάμιος δυὸ χιλιάδες χρόνια πρωτύτερα.

Καὶ στὴν ἐνδεχόμενη ἔνστασι καὶ ἀντίρρηση ὅτι «ἀφήστε νάρθῃ πρῶτα κείνη ἡ μελλοντικὴ ἐποχὴ καὶ ν' ἀποδειχθεῖ μὲ τὴ θετικὴ μέθοδο κεί-

νη ή πλειονότητα μορφῶν ζωῆς και κείνη ή παγκοσμιοτητα του αντικειμενικού πνεύματος και τότε μόνο ἄς φιλοσοφήσωμε πάνω σ' αυτά», σ' αυτού του είδους την ένσταση κι αντίρρηση θα μπορούσε κανείς ν' αντιτάξει ότι οι φιλοσοφικές ἐπιστήμες δὲν εἶναι φυσικές ἐπιστήμες, ὥστε νά ἀπέχουνε νά θεωροῦνε σάν αντικείμενό τους κάθετι πού δὲν ἔχει πρωτότερα περάσει ἀπ' τὸ πείραμα κι ἀπ' τὸ ἐργαστήριο κι ἀπ' τὴ θετική μέθοδο ἐρεύνης. Μονάχα ή φυσική ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά με τὰ ὅσα ἔχουνε περάσει ἀπ' τὴ δοκιμασία τῆς θετικῆς μεθόδου. Ὁ φιλοσοφικός στοχασμός κι ή κοσμολογική θεώρηση χρησιμοποιοῦνε ἄλλες ὁδοὺς ἀναζητήσεως. Κι ἰδίως προσέχουνε νά μὴ προσκολλῶνται στὸ πιὸ ἀπίθανο, παραμερίζοντας και παραπετώντας τὸ πιθανώτερο. Εἶναι οἱ ἐπιστήμες τῶν ἐπιστημῶν. Ἐχουνε σάν αντικείμενο ἀναζητήσεως μιὰ συνθετική εἰκόνα τοῦ συνολικά ὑπαρκτοῦ, πέρα ἀπ' τὰ δεδομένα τῶν ἐπιμέρους ἐπιστημῶν. Σκοπεῦνε σὲ πορίσματα πολὺ καθολικώτερα ἀπ' τὴν καθεμιὰ ἐπιμέρους ἐπιστήμη κι ἔχουνε τάξει στὸν ἑαυτὸ τους στόχους πολὺ ὑψηλοὺς. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ξεφεύγουνε ἀπ' τὸ ἐργαστήριο κι ἀπ' τὴ θετική μέθοδο ἐρεύνης, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν τοὺς εἶναι ἀπαραίτητο τὸ θετικὰ ἀποδεδειγμένο, ἀλλ' ἀρκοῦνται νά προτιμοῦνε τὸ πιὸ πιθανό, παραμερίζοντας τὸ ἐντελῶς ἀπίθανο. Και πραγματικά, εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο τὸ ότι τὰ ἀκαταμέτρητα αὐτὰ ἑκατομμύρια οἱ χρυσές σφαῖρες, ἔχουν ὅλες τους γύρω πλανῆτες, πού σὲ κανέναν τους δὲν ἔχει ποτὲ μπορέσει νά ἐκδηλωθεῖ τὸ θεϊκὸ φαινόμενο τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, παρ' ὅλη της τὴ γνωστὴ στὴν ἐπιστῆμη δύναμη προσαρμογῆς σὲ διαφορετικὸ κάθε φορὰ περιβάλλον. Κι ότι ἀποτελοῦνε δῆθεν ἔτσι ὅλες ἐκεῖνες οἱ μυριάδες μυριάδων οἱ κόσμοι, στὰ φωτόσπαρτα πελάγη ἀναριθμητῶν γαλαξιών, ἀποτελοῦνε δῆθεν ἕναν ἀπλὸ διάκοσμο, γιὰ χάρη τοῦ δικοῦ μας προνομιούχου βιολογικοῦ είδους πού εἶναι δῆθεν τὸ unicum, ή κορωνίδα τῆς Δημιουργίας, ὁ μικρὸς θεὸς τοῦ κόσμου. Ὅτι ἔχουνε γενῆ ὅλα κείνα γιὰ ν' ἀποτελοῦνε ἕναν ἀπλὸ διάκοσμο γιὰ χάρη μας, αὐτὸ εἶναι ή πιὸ ἀπίθανη σειρά συλλογισμῶν πού θα μπορούσε ὁ φιλοσοφικός στοχασμός νά συλλάβει.

Σὰς εὐχαριστῶ πού εἶχατε τὴν ὑπομονή νά ἀκούσετε τίς σκέψεις μου αὐτές, πού δὲν εἶναι ἄλλως τε πρωτότυπες προσωπικές δικές μου, ἀλλὰ τίς ὀφείλω σ' ἕναν πρόωρα ἐκλιπόντα βαθυστόχαστο διανοητὴ, γερμανόφωνο ἀπὸ μῆτερα, τοῦ ὁποίου τὰ κείμενα ἔχω μεταφράσει κι ἔχω ἐκδώσει και πού τὸ κυριώτερό του χαρακτηριστικὸ ἦτανε ή τέλεια ἀδυναμία του γιὰ αὐτοπροβολή, ἴσως και ἐπειδὴ εἶχε πεθάνει νέος και δὲν ἔχει ἀφήσει ὄνομα.**

*

Ξεκινώντας ἀπ' τὴ βάση, πού εἶχα ἐκθέσει στὴν προηγούμενη ὁμιλία μου πὼς τὸ βιολογικὸ μας εἶδος δὲν ἀποτελεῖ τὸ μόνον δημιούργημα ὀργανικῆς ὄ-

** Παύλου Ἀμαδέου Dienach «Ἡ Κοιλιάδα τῶν Ρόδων», τόμοι 2.

λης πού νά εἶναι προικισμένο μέ πνευματική ὄντοτητα, πού τά άτομά του νά ἔχουν τήν ιδιότητα ἐλεύθερης πνευματικῆς προσωπικότητας- θά πρέπει νά καταλήξει κανεῖς πῶς ἡ θεώρηση τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς χρειάζεται μίαν ἄλλη πολὺ εὐρύτερη ὀπτική γωνία. Ἔως τώρα γινότανε ἀποκλειστικά διὰ μέσου τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, τόσο στήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία, ὅσο καί στήν Ἀναγέννηση καί στή φιλοσοφία τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Κοσμοθεωρία χωρίς τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἦταν κάτι ἀσύλληπτο κι ἀδιανόητο. Τὸ δικό μας βιολογικὸ εἶδος ἔθεωρεῖτο ὅτι κατέχει τήν ὑψιστὴ ἠθική καί πνευματικὴ βαθμίδα μέσα στους κόσμους τοῦ Ἐἴναί, ὅτι ἀποτελεῖ, ὅπως λέγαμε, τὸ unicum, τὴν κορωνίδα τῆς Δημιουργίας.

Ἄν ὁμως ἰδεῖ ὁ θεωρῶν νοῦς τοῦ φιλοσόφου τὸν κόσμο καί τὴ ζωὴ ὑπὸ ἄλλο πρῖσμα, εὐρύτερο, -γιά νά εἶναι περισσότερο σ' ἐπαφὴ μέ τὰ δεδομένα τῆς ὑπαρξης, μέσα στους ἀπέραντους ὀρίζοντες τοῦ κοσμικοῦ χώρου, τοὺς διάπλατα ἀνοιγμένους στά βλέμματα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀπ' τὶς τελευταῖες ἀνακαλύψεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν -τότε ὁ θεωρῶν νοῦς τοῦ φιλοσόφου βλέπει ὅτι ἓνα ἄλλο στοιχεῖο ἔρχεται κι ἐκτοπίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὴ θέση του σὰν πνευματικοῦ κέντρου τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἔρχεται καί τὸν ἐκτοπίζει καί τὸν διαδέχεται. Καί τὸ ἄλλο ἐκεῖνο στοιχεῖο εἶναι τὸ στοιχεῖο τῆς πνευματικῆς ὄντοτητας γενικώτερα.

Τὸ στοιχεῖο πνευματικῆς ὄντοτητας προσκτᾶται ὕστερ' ἀπὸ μακραῖνες ἐξελίξεις τῶν μυριάδων κεινων βιολογικῶν εἰδῶν, ὕστερ' ἀπὸ χιλιάδων αἰῶνων βιολογικὴ ἐξέλιξη καί πνευματικὴ ἀνάπτυξη. Ἀπὸ στάδιο σὲ στάδιο, ἀπὸ ἐπώδυνο πρωτύτερα πέρασμα σ' ἐπάλληλες ἀναβαθμίδες ἐξελίξεως, ἐμφανίζεται κάποτε τὸ στοιχεῖο τῆς πνευματικῆς ὄντοτητας, ἄλλοτε νωρίτερα κι ἄλλοτε πολὺ ἀργότερα, ἄλλοτε ἐντελέστερο, βαθύτερα «ἐμπλουτισμένο», κι ἄλλοτε λιγότερο ἔντονο, λιγότερο «οὐσιῶδες», σὲ μυριάδες καί μυριάδες βιολογικά εἶδη, πού τὰ χωρίζουνε μεταξύ τους ἀποστάσεις χρονικῆς κολοσιαῖες σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις. Κι ἐπίσης τὰ χωρίζουνε μεταξύ τους ἀποστάσεις κοσμικοῦ χώρου κυριολεκτικὰ ἀστρονομικῆς. Κι εἶναι τὸ στοιχεῖο αὐτὸ τῆς πνευματικῆς ὄντοτητας ἓνας θαυμαστός καρπὸς μακρόχρονης ἐξελίξεως καί βιολογικῆς πορείας. Οἱ γενικοὶ του στόχοι εἶναι «πρὸς τὰ ὑψηλότερα ὀλοένα» («semper excelsius») κι ἔχουνε νόημα «θεϊκό», ἄσχετο μέ τὴν ἐπενέργεια τῶν τυφλῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, νόημα ἄσχετο πρὸς τὴ μηχανοκρατικὴ ὕλιστικὴ ἐρμηνεία. Νόημα «θεϊκό». Τὸ βάθος τοῦ νοήματος τῶν ἀντικειμενικῶν αὐτῶν σκοπῶν καί στόχων, δὲν ἐπαρκοῦνε οἱ διαθέσιμες ἀπ' τὸν ἄνθρωπο νοητικῆς κεραιῆς νά τὸ ἐρμηνεύσουν (δὲν εἶναι δοσμένο ἀπ' τὴ Μοῖρα νά τὸ γνωρίσει ποτὲ ὁ ἄνθρωπος), ἀν καί τόσο ἡ θετικὴ ἐπιστῆμη ὅσο κι ὁ θεωρῶν νοῦς τοῦ φιλοσόφου βλέπουνε καθαρὰ τὴν ἐπιφάνεια: Ὅτι εἶναι δηλαδὴ μιὰ βιολογικὴ ἐξέλιξη καί μιὰ πνευματικὴ ἀνάπτυξη «πρὸς τὰ ὑψηλότερα ὀλοένα» (τὸ «semper excelsius»).

Χάρη στὸ στοιχεῖο αὐτὸ τῆς πνευματικῆς ὄντοτητας ξεφεύγει ἡ καθεμιὰ

species, τὸ καθένα ἀπ' τὰ ἔλλογα κείνα εἶδη τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, ξεφεύγει ἀπ' τῆ γύρω του φύση, ἀπ' τὸ φυσικὸ του περιβάλλον, κι' ἐξυψώνεται σὲ κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπ' τ' ἀρχικὰ στάδια ἐξελιξέως. Τί ἦτανε στὴν ἀρχὴ-ἀρχή; Ἐνα τμῆμα τῆς πανίδας στὴ καθεμιὰ κατοικούμενη σφαῖρα. Σὺν τῷ χρόνῳ διαβαίνουνε τὰ βιολογικὰ κείνα εἶδη ἀπ' τὴν ἀνωθυμία κι' ἀπ' τὴν ἔλλειψη αὐτεπίγνωσης στὴν ἐπώνυμη ἱστορικὴ τους πορεία. Τάσσουνε οἱ ἴδιοι ὠρισμένους σκοποὺς στὴ ζωὴ τους. Αὐτοκαθορίζουνε στόχους ὑψηλοὺς καὶ νιώθουνε τὴν ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, τὴν πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ἀνυποχώρητη δίψα, νὰ πραγματοποιοῦνε τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς, μοχθώντας ἐνσυνειδητὰ γιὰ χάρη τοῦ καθενὸς ἀπ' τοὺς στόχους ποὺ ἔχουνε τάξει: Καὶ ἰδίως: Εἰς μὲν τὸν ἀτομικὸ βίῳ γιὰ τὴν ἀνάδειξή τους σ' ἐλεύθερη ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ προσωπικότητα. Εἰς δὲ τὴ συλλογικὴ καὶ κοινωνικὴ διαβίωση γιὰ τὴν ἐποικοδόμησι (πάνω ἀπ' τὴν ὕλική καὶ φυσικὴ ζωὴ) ἐνὸς μεγάλου πλήθους ἀπὸ αἰσθητικὴς, θρησκευτικὴς, ἠθικῆς κι' ἐν γένει πνευματικῆς ἀξίης, ποὺ συναπαρτίζουνε τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος σὲ κάθε κατοικούμενη σφαῖρα. Κι' ἔτσι, σὺν τῷ χρόνῳ, τὰ βιολογικὰ αὐτὰ εἶδη λυτρώνονται ἀπ' τὴν ἀρχικὴ ζωώδη κατάστασι, κι' ἀπὸ στάδιο σὲ στάδιο, ἀπὸ ἀναβαθμίδα σὲ ἀναβαθμίδα, ἀποκτοῦνε, ὅσο περνοῦνε οἱ χιλιετηρίδες, ψυχικὸ βίῳ πλουσιώτατο σὲ ἀξίης ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ κατορθώνουνε ἐπιτεύγματα ἐξαισία καὶ θαυμαστά: Νὰ φθάσουνε νάχουνε μετουσιωθῆ σὲ κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπ' τὰ ἀφετήρια στάδια, ἀπ' τὴς ἀφετήριες φάσεις αὐτοῦ τοῦ ξεκινήματος: Νάχουνε μετουσιωθῆ σ' ἕνα κόσμον αὐτοσυνειδησίας κι' ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ πνευματικῆς ὀμορφιάς. Κι' ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησι δὲν ξεύρει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τί νὰ πρωτοθαυμάσει: Τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ποὺ ἔχουνε ἀνεγείρει -τὸ οἰκοδόμημα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ- ἢ τὸν ἐξ Ἰσοῦ ἀξιοθαύμαστο κόσμον τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, τὸν κόσμον τῆς αὐτοσυνειδησίας στὴν πνευματικὴ ὑπόστασι καὶ στὴν πορεία ζωῆς τῆς καθεμιανῆς ἀπ' τὴς ἀτομικῆς ἐκεῖνες περιπτώσεις.

Ἡ πρόσκτησι τοῦ ὡς ἄνω στοιχείου τῆς πνευματικῆς ὄντοτητας, αὐτὴ ἢ εἶναι ποὺ ἐνώνει μεταξὺ τους σὲ μιὰν ἀδιάλειπτη ὀλοένα πορεία πρὸς τὰ ὑψηλότερα (καὶ σὲ ἀντίστοιχους τελολογικοὺς σκοποὺς) μυριάδες καὶ μυριάδες βιολογικὰ εἶδη μὲ νόησι καὶ μὲ λόγον καὶ μ' ἄλλες ἄγνωστες σὲ μᾶς -καὶ κάποτε ἀνώτερες ἀπ' τὴς δικῆς μας- πνευματικῆς λειτουργίης. Ἡ πρόσκτησι τοῦ στοιχείου αὐτοῦ αὐτὴ ἢ εἶναι ποὺ ἀποτελεῖ τὸ «κοινὸ σημεῖον». Κατὰ τὰ λοιπὰ τὰ προικισμένα αὐτὰ ἀπ' τὴ Μοῖρα εἶδη τῆς βιολογίας -μὲ τὴς ἔμφυτες προδιαθέσεις ν' ἀνέλθουν- κατὰ τὰ λοιπὰ τελοῦνε ἀναμεταξὺ τους σὲ ἄμετρος ποικιλίης ὀργανικῆς ζωῆς, σὲ ἀσύλληπτες δηλαδὴ διαφορῆς, σὲ ἀπίστευτους ἀνατομικοὺς, φυσιολογικοὺς (λειτουργικοὺς) καὶ γενικώτερα βιολογικοὺς διαφορισμούς. Κι' οἱ διαφορῆς αὐτῆς ὀφείλονται στοὺς ἐντελῶς διαφορετικοὺς ὀρους φυσικοῦ περιβάλλοντος, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἔχουν συντελεσθεῖ μακροχρόνιες ἐξελιξίεις.

Αυτό το φαινόμενο της εξέλιξεως τῶν εἰδῶν, ὅπως τὸ εἶχε ἐμφανίσει ἡ δαρβίνεια θεωρία, ἐντοπισμένο στὸ δικό μας βιολογικὸ εἶδος, τὸ εἶχαν πάρει ἄρκετοὶ φιλόσοφοι καὶ διανοητὲς τοῦ 19ου καὶ τὸ εἶχαν χρησιμοποιήσει σὰν βάση γιὰ νὰ καταλήξουνε σὲ πορίσματα ὑλιστικὰ καὶ γιὰ νὰ ποῦνε: «Ἴδετε: ἡ θρησκευτικὴ πίστη διαψεύδεται ἀπ' τὴν ἐπιστήμη, τὰ δόγματα ἀμύνονται κάθε φορὰ ἀπεγνωσμένα στὰ τελευταῖα τους ὄχυρά κι ὑποχωροῦνε πάντα· καὶ βγαίνουνε ἡττημένα ἀντίκρυ στὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο». Ἐνῶ τὸ ἀντίθετο συμβαίνει (κάτι ποῦ ὁ Büchner κι ὁ Haeckel κι ὁ Holbach κι ὁ La Mettrie κι ὁ Feuerbach κι οἱ ἄλλοι ὑλιστὲς κι οἱ ἐμπειριοκράτες τοῦ 19ου στὸν γερμανόφωνο χῶρο, στὴν κεντρικὴ Εὐρώπη, δὲν θὰ τὸ περίμεναν ποτέ): Τὸ ἴδιο αὐτὸ φαινόμενο τῆς εξέλιξεως τῶν εἰδῶν στὴν παγκοσμιότητά του, ὁ ἴδιος ἐκεῖνος νόμος τῆς σὺν τῷ χρόνῳ βιολογικῆς εξέλιξεως καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, αὐτὸ τὸ «semper excelsius» σὲ ἀναρίθμητο πλῆθος κατοικοῦμενες σκοτεινὲς - σφαῖρες- πλανῆτες γύρω σὲ μυριάδες καὶ μυριάδες χρυσὲς σφαῖρες τοῦ κοσμικοῦ χώρου, δίνει στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ τὸ αἶσθημα «τοῦ ὑψηλοῦ», τὴν ἐμποτίζει μὲ βαθύτατη θρησκευτικότητα καὶ παρωθεῖ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα πρὸς πεποιθήσεις κάθε ἄλλο παρά ὑλιστικὲς, πρὸς πεποιθήσεις πνευματικώτατες. Κι ἔτσι βλέπει κανεὶς νὰ ἐπαληθεύει ἐδῶ ἡ ῥήσις τοῦ Βάκωνος, ὅτι ἐνδέχεται ἡ ἀβαθῆς φιλοσοφία κι ἡ ὀλίγη ἐπιστήμη νὰ ἀπομακρύνουν τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὸν Θεό, ἡ πολλὴ ὁμως ἐπιστήμη κι ἡ βαθύτερη καὶ πληρέστερη φιλοσοφικὴ θεώρηση ἐπαναστρέφουν τὸν ἀνθρώπινο στοχασμὸ σὲ πνευματικώτατες πεποιθήσεις.

Ἄς δοῦμε ὁμως τώρα ποῦ μᾶς ὀδηγεῖ αὐτὴ ἡ νέα σ' εὐρύτερους ὀρίζοντες κοσμολογικὴ θεώρηση, σὲ ποιούς στοχασμοὺς μᾶς ὀδηγεῖ, σὲ συνάρτηση μὲ θέματα γνωσιολογικά. Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ προσωκρατικοὶ δὲν εἶχανε καθόλου ἀντιμετώπισει τέτοιου εἶδους προβλήματα. Θάλεγε κανεὶς ὅτι ἦτανε ἐντελῶς βέβαιοι γιὰ τὴν πληρότητα τῶν γνωστικῶν δυναμιכוτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ὀριμότερη ἀττικὴ φιλοσοφία ἀντιμετώπισε τὰ θέματα αὐτὰ κι αὐτὴν ἀκολούθησε σὲ παρεμφερῆ φλογερὰ ἐρωτηματικὰ ἡ Ἰταλικὴ Ἀναγέννησις καὶ τὴν Ἀναγέννησις τὴν ἀκολούθησε ἡ δυτικὴ διανόηση τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου.

Καὶ σ' αὐτὴν τὴν σφαῖρα φιλοσοφικῆς σκέψης, τὴν γνωσιοθεωρητικὴ, τὸ ἀνθρώποκεντρικὸ στοιχεῖο σὰν βάση διαστοχασμοῦ εἶναι πέρα ὡς πέρα ἐκδηλο καὶ κυρίαρχο. Ἔως τὰ σήμερα ἀκόμη ἀντικείμενα φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀποτελοῦνε ἀποκλειστικὰ στὸν τομέα τὸν γνωσιολογικὸ ἢ ἐμπειρία (μὲ τίς αἰσθήσεις), ἡ νοητικὴ δομὴ τοῦ βιολογικοῦ μας εἶδους, ἡ σύνολη ὀρθολογικὴ του ὀργάνωσις, ὡς οἱ μόνες ὑπαρκτὲς «κεραῖες», οἱ μόνες δυνατὲς δυναμικότητες γνώσεως, τὰ μόνα μέσα γιὰ τὴν προσπέλασι πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον, πρὸς τὸ εἶναι στὸ σύνολό του, πρὸς τὴν ἐξ ἀντικείμενου δηλαδὴ ὄντολογικὴ πραγματικότητα.

Ίδιως στις τελευταίες δεκαετίες του 18ου ή Aufklärung στὸν γερμανόφωνο χώρο, οἱ διαφωτιστές στὴν Ἀγγλία, ὁ Diderot, ὁ d' Alembert κι οἱ ἄλλοι ἐγκυκλοπαιδιστές, τὸ σύνολο τῶν ἐκπροσώπων τῆς γαλλικῆς Διαφώτισης, προβαίνουνε ὅλοι τους στὴν ἀνάρρηση τοῦ ὀρθοῦ λόγου σὲ παντοδύναμη γνωστικὴ δυναμικότητα.

Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ, στὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 18ου, ἡ καντιανὴ φιλοσοφία διατυπώνει τὴν πασιγνώστη βασικὴ τῆς θέσης γιὰ τὴν δημιουργικὴ συνεργασία αἰσθησιακῆς ἐμπειρίας καὶ νοήσεως, γιὰ τὴν κριτικὴ ἀλληλοσυμπλήρωσή τους. Κι ὁ ἰδρυτὴς τῆς μεγαλῶνυμης αὐτῆς σχολῆς, ὁ ἀπαράμιλλος ὀριοθέτης στὴ γνωσιολογία, τοῦ κηρύγματος τοῦ ὁποῖου οἱ ἀπόηχοι πληροῦν καὶ μεγάλο χρονικὸ διάστημα τοῦ 19ου μὲ τοὺς νεοκαντιανούς, ὑποστηρίζει μὲ δύναμη ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ποτὲ δὲ θὰ μπορέσει νὰ γενεῖ ἀληθινὴ ἐπιστήμη, ποτὲ τῆς δὲ θὰ μπορέσει νὰ γίνεῖ ἀσφαλῆς γνῶσις, γιατί ἀπ' τὰ ἀντικείμενά της θὰ λείπει γιὰ παντοτεινὰ ἢ μιὰ ἀπ' τὶς δύο θεμελιώδεις βάσεις τῆς ὡς ἄνω κριτικῆς ἀλληλοσυμπλήρωσης, ἡ αἰσθησιακὴ δηλαδὴ ἐμπειρία. Κι ὅπως εἶναι σ' ὅλους γνωστό, ἀφαιρεῖ ὁ Kant ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς ἐπαληθευμένης γνώσεως τὰ ὕψιστα ἠθικά αἰτήματα καὶ τὰ μεταθέτει στὴν περιοχὴ τῆς πίστεως, γράφοντας τὸ χωριστὸ συγγραφικὸ του ἔργο «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου» ὕστερ' ἀπ' τὴν περιφημὴ του «Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ λόγου».

Ἄτενίζοντας ὁμως ἡ φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆ ζωῆ καὶ τὸν κόσμο ὑπὸ ἓνα πολὺ εὐρύτερο πρῖσμα, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐκάμαμε προηγουμένως λόγο, ἀποδεσμευόμενῃ δηλαδὴ ἡ κοσμολογικὴ θεώρηση ἀπ' τὴν ἀνθρωποκεντρικὴ νοοτροπία, ἡ ὁποία ἔως τὰ τώρα τὴ χαρακτηρίζει, ἔχει ὅλες τὶς δυνατότητες νὰ θέσει ὡς βάση -σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῶν πιθανοτήτων- νὰ θέσει ὡς βάση τὸν στοχασμὸ ὅτι ἀλλοῦ, ἀλλοῦ σὲ πάμπολλες περιοχὲς τοῦ κοσμικοῦ χώρου, μακριὰ ἀπ' τὴ δική μας γῆ, ὑπάρχουνε τὰ μεγάλα κέντρα πνευματικοῦ βίου. Κι ὅτι οἱ ἐφικτὲς κεραῖες συλλήψεως τοῦ εἶναι στὸ σύνολό του δὲν ἐξαντλοῦνται μὲ τὶς ἀπ' τὸ ἀνθρώπινο βιολογικὸ εἶδος διαθέσιμες δυναμικότητες γνώσεως. Ὅλες οἱ συζητήσεις ἀναμεταξὺ σ' αἰσθησιοκράτες καὶ νοησιαρχικούς, ὅλα ἐκεῖνα τὰ δικά μας προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴ συγκριτικὴ ἀξιολόγηση τῶν διαθέσιμων γνωστικῶν δυναμικότητων, ὅλη κείνη ἡ ἔμφαση τῆς καντιανῆς διανόησης, ὅτι βρῆκε ἐπὶ τέλους τὸν σωστὸ δρόμο στὴ γνωσιολογία, δίνοντας τὸ κέντρο βάρους στὴν δημιουργικὴ συνεργασία μεταξὺ αἰσθησιακῆς ἐμπειρίας καὶ νοήσεως καὶ στὴν κριτικὴ ἀλληλοσυμπλήρωσή τους, ὅλα κείνα φαίνονται τότε καθαρὰ ὅτι εἶναι «κατ' ἀνθρώπον» μονάχα, ὅτι περιορίζονται στὴ μικροσκοπικὴ τούτη σφαῖρα τοῦ κοσμικοῦ χώρου, τὴ δική μας. Κι ἔχει ὅλο τὸ δικαίωμα ἡ κοσμολογικὴ θεώρηση -στὴν εὐρύτερη τοποθέτηση τῆς ὀπτικῆς τῆς γωνίας- νὰ ἀτενίσει πέρα ἀπ' τὴ δική μας γῆ: σὲ κεραῖες συλλήψεως ἰσχυρότερες ἀπ' τὸν δῆθεν παν-

τεπόπτη ὀρθό λόγο, σέ γνωστικές δυναμικότητες πού νά ὑπερακοντίζουν τή νοητική δομή τοῦ ἀνθρώπου καί τή σύνολη ὀρθολογική του ὀργάνωση.

Ἄλλά μήπως κι ἐδῶ σέ μᾶς, στή δική μας περιοχὴ βιολογικῆς ὑπαρξης, στὸν δικό μας χῶρο πνευματικοῦ βίου, μήπως ἐξέχοντες φιλόσοφοι δὲν ἔχουν διατυπώσει αἰσιόδοξες προοπτικές γιὰ τὸ δικό μας βιολογικὸ εἶδος κι ἐλπίδες, γιὰ μιὰν ἐνδεχόμενη πρόσκτηση (σὲ πολὺ μακρινὰ μελλοντικὰ χρόνια) νέων δυναμιכוτήτων γνώσεως; Ὁ Ἑρρίκος Bergson π.χ. ἔχει μιλήσει γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη μελλοντικὴ ἐνεργοποίηση παμπάλαιων ἱκανοτήτων, πού πολλές χιλιάδες τώρα χρόνια κείτουνται ἀποκοιμισμένες μέσα μας καί ληθαργοῦνε στὰ κατὰβαθα τοῦ ψυχοπνευματικοῦ ὀργανισμοῦ μας. Ἐχει δηλαδὴ στηρίξει ἐλπίδες στὴν ἰντιουίτιο, τὴ διαίσθηση, τὴν ἐνόραση τῶν νεοπλατωνικῶν. Ὅχι, πρὸς Θεοῦ, μὲ νόημα καταλυτικὸ ἀπέναντι στὰ δεδομένα τῆς νόησης καί τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ὁ γαλλοεβραῖος στοχαστὴς ἀποδίδει στὴν ἐνδεχόμενη μελλοντικὴ ἰσχυροποίηση τῆς ἰντιουίτιον νόημα ἐποικοδομητικό. Δὲν θάρθει λέει, νά καταλύσει, κάθε ἄλλο. Θάρθει νά προσθέσει. Αὐτὸ ὁμως πού θάρθει νά προσθέσει, θᾶναι τὸ οὐσιωδέστερο.

Ἡ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν πιθανώτατη ὑπαρξη σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ κοσμικοῦ χώρου κεραιῶν συλλήψεως καί γνωστικῶν δυναμιכוτήτων, πού νά εἶναι ἰσχυρότερες σὲ σύγκριση μὲ τίς διαθέσιμες ἀπ' τὸ δικό μας βιολογικὸ εἶδος, κλονίζει τίς πεποιθήσεις τῶν Διαφωτιστῶν τοῦ 18ου γιὰ τὴν ἀπόλυτη γνωστικὴ παντοδυναμία τοῦ παντεπόπτη τάχα ὀρθοῦ λόγου καί σὲ τελευταία ἀνάλυση θέτει καί πολλὰ ἐρωτηματικά στὴν ὕλιστικὴ νοοτροπία τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 19ου. Οἱ ἐμπειριοκράτες κι οἱ ὕλιστές φιλόσοφοι τῆς κεντρικῆς καί τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τοῦ 1870 καί πέρα -γνωστοὶ καί στὴν Ἑλλάδα σ' εὐρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἀπὸ ἐκλαϊκευτικὲς ἐκδόσεις ἔργων τους ἀπ' τὴν παλαιὰ Βιβλιοθήκη Φέξη γύρω στὰ 1910- ἔλεγαν πὼς ξεκινοῦν ἀπὸ μιὰν ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς κι ἀρνοῦνταν σὰν ἀνύπαρκο κάθετι «ὑπερβατικό», κάθε ἀντικείμενο μεταφυσικῆς ἀναζήτησης, κι ὅλα ὅσα ἀνταποκρίνονται στὰ πιὸ σεμνὰ κι ἅγια ἰδανικὰ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. «Ἄν ἦταν κάτι ὑπαρκτό, δὲν θὰ τὸ βλέπαμε; ἔλεγαν. Ἄν ὄχι οἱ αἰσθήσεις, τουλάχιστο ὁμως ὁ νοῦς κι ὁ ὀρθὸς λόγος θὰ τὸ εἶχαν συλλάβει». Τᾶλε-γαν αὐτά, λησμονώντας τίς σχετικὲς μονάχα δυνατότητες τῶν διαθέσιμων ἀπ' τὸ βιολογικὸ μας εἶδος κεραιῶν. Κι ἐν γένει σὰ νά μὴν ὑπῆρχαν προβλήματα στὸν γνωσιοθεωρητικὸ τομέα.

Δὲν ζημιώνεται ὁμως στὸ παραμικρὸ τὸ ἐξ ἀντικειμένου εἶναι, ἐπειδὴ ἔχει τύχει ἀδύναμη ἐκ καταβολῆς ἢ νοητικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρώπου κι ἡ σύνολη ὀρθολογικὴ του ὀργάνωση. Ἀκριβῶς πχ. ὅπως δὲν ζημιώνονται στὸ παραμικρὸ σὲ ἀντικειμενικὴ ὑπαρξη καί σὲ πραγματικότητα οἱ πέρα ἀπ' τὸ ἴωδες κι οἱ κάτω ἀπ' τὸ ἐρυθρὸ ἀκτίνες, ἐπειδὴ ἔτυχε νᾶναι στὸ δικό μας βιολογικὸ εἶδος πεπερασμένες οἱ δυνατότητες συλλήψεως τοῦ αἰσθητήριου τῆς ὀράσεως. Δὲν

πρόκειται για αντικειμενική άνυπαρξία. Πρόκειται για μιάν άπλη άτέλεια του αισθητήριου. Είναι δπλα για τον άνθρωπο οι αισθήσεις μέσα στο περιβάλλον που είναι ταγμένος να ζή. Συνάμα όμως είναι και φραγμοί. Καιρός να λεχθῆ τὸ ἴδιο και για τις δυναμικότητες γνώσεως που διαθέτει. Είναι δπλα για τον άνθρωπο οι κεραίες με τις όποιες έχει προικισθῆ, συνάμα όμως είναι και φραγμοί. Δεν πρόκειται για αντικειμενική άνυπαρξία τῶν μεγάλων Ἐκείνων πραγματικοτήτων, που ανταποκρίνονται σε βαθύτατες προδιαθέσεις τῆς ανθρώπινης ψυχῆς κι άποτελοῦνε, καθως είπα και προηγουμένως, τὰ πιὸ σεμνά κι άγια ιδανικά τῆς ψυχῆς του ανθρώπου -δπως ἡ έννοια του «θείου» ἢ ἡ μεταθανάτια δικαίωση τῆς άρετῆς ἢ τὸ άφθιτο κείνο στοιχείο πνευματικῆς όντότητας, που έπιζῆ στα πλαίσια τῆς ανθρώπινης ύπόστασης και κατανικάει τῆ βιολογική φθορά και τῆ χρονική διάρκεια. Δεν πρόκειται για άνυπαρξία έξ αντικειμένου. Πρόκειται για μιάν ιδιότητα πεπερασμένου και άτελοῦς, ιδιότητα που συμπορεύεται έκ καταβολῆς με τις γνωστικές δυναμικότητες του βιολογικού μας είδους, με τις όποιες αυτό είναι άπ' τῆ Μοῖρα προικισμένο: με τῆν άτελή νοητική του δομή και με τῆν πεπερασμένη όρθολογική του όργάνωση. Οι δυὸ αυτές είναι δπλα άδιαμφισβήτητα για τὸ δικὸ μας βιολογικὸ είδος. Συνάμα όμως είναι και φραγμοί.
